

Nyelve sem különb, mint a tudománya; terjengős, ízléstelen s hozzá még nem is magyaros. «Ezen szakaszok tehát ötek» (5 l.), «tavai Abyssiniának hármak» (412. l.), a passivum szertelen használata s több efféle magyartalanság igen gyakori benne. Műszavai teljesen hasznavehetetlenek. *Aequator*: az eget két részre szakasztó linea; *zodiacus*: a 12 égi-jegyeknek lineája; *horizon*: a látásnak határozatjának lineája; *continens*: egyé lett nagy föld; *peninsula*: sziget mássa (már Comeniusban, sőt Calepinusban is félsziget); *fretum*: szoros tenger (már Káldinál tenger szorossa); *sinus maris*: öblös tenger (már Pápai-Páriznál tenger öbli) stb.

Ezek után irodalom-történetünk, azt hiszem, habozás nélkül kimondhatja Vetsei Magyar Geographiájára, a plagium vádjában, az elmarasztaló ítéletet.

SZILY KÁLMÁN.

EGY ÉRDEKES TANKÖNYV.

Fiatalabb nyelvtudósaink figyelmébe ajánlom feldolgozásra a könyvet, melynek címét alúl teljesen közlöm.* Nem ritkaság e munka; magam régtől használom a tanítás mellett s egyre ajánlgatom tanár-társaimnak; a budapesti antiquariusoknál mindig található is egy-egy példánya. Csakhogy mégis megesett rajta vagyis inkább tudósainkon az a szerencsétlenség, hogy az akadémiai nagy *Nyelvtörténeti Szótár* szerkesztésénél nem igen vették kellőképen hasznát. Pedig a mű ritkítja párját; egész szótár-irodalmunkban alig készült még szókönyv oly magagyűjtött apparatussal, mint ez. Szerzője, úgy látszik, nem is annyira a latin phraseologia felvilágosítására törekedett, hanem

* *Universæ Phraseologiae latinæ corpus, congestum a P. Francisco Wagner Societatis Jesu sacerdote, secundis curis a quopiam eiusdem Societatis Sallustiana, Cæsareana, Liviana, Corneliiana etc. Phraseologiis, demum apud nos linguis Hungaricâ et Slavicâ locupletatum. Editio Tyrnaviensis Prima. Cum Speciali Privilegio Sacræ Cæs. Regiæque Majest. et Permissu Superiorum Tyrnaviæ, Typis Academicis Societatis Jesu, Anno 1750.* Van még egy második kiadás is (1785), mely azonban az elsőnek csak egyszerű lenyomata. Wagner Phraseológiájának későbbi átdolgozásai már egészen eltérő, silány művek.

inkább a magyar szókincset gyűjtötte egybe stílisztikai s általán irodalmi czélokra. Nem elégszik meg soha, mint például a mellékelt német fordítás, a latin szónak megfelelő egy magyar szó közlésével, vagy a phrasis értelmének magyarázásával, hanem rendszerint az összes odaillő synonymákat egybeállítja, a mondatokat változatos formákban, a magyar észjárás különféle árnyalatain gyönyörködve, fordítja; s akár szükséges a latin szöveg megértésére, akár nem, soha sem mulaszt el, a hol csak van rá hely és alkalom, egy-egy közmondást közbeszúrni. Csak ez egy könyvből egész synonyma- és közmondás-gyűjteményt lehetne kivonatolni, olyan gazdag, bőséges anyaggal rendelkezett szerzője. Ily nyelvi szempontból ízllettetőül közlök egy pár példát. Mily ügyesen, változatosan használja nyelvünket (főképen ha összevetjük a német fordítással), mutassa egy szó phrasisainak fordítása. Dolor: *fájdalom, bánat, bú*. Phras. 1. Ea res mihi magnum dolorem attulit: *Ez engem igen meg-busított, szívemet megsértette*. 2. Gravis me invasit dolor: *Keserves fájdalom ütközött, ötlött szívembe*. 3. Dolorem sustineo gravem: *Tűrhetetlen fájdalmat szenvedek*. 4. Morbi dolores sunt intentissimi: *Hatható kínokat okoz a betegség*. 5. Ingenti mihi dolori est discessus tuus: *Nagy keserűségemre válik a te elmeneteled*. 6. Dolorem de peccatis habeo: *Szívem szerint szánombánom vétkeimet*. 7. Dolorem ferre jam non possum: *meggyözi, lenyomja tűrhető erőmet a fájdalom*. 8. Non decet virum dolori se totum tradere: *Nem illik egy férfinhoz a szüntelen-való kesergés*. 9. Quid dolorem tibi ipse renovas: *Miért ujított meg a magad fájdalmát?* 10. Dolorem lenire: *Buját felejtetni, mértéklenni bánattját*. 11. Dolorem deponere: *szívéből a bűt egészen ki rekesztetni*. Usus: Dolor me incessit, *ütközni*; Dolorem alicui dare, *szerezni*; Dolorem capere, *érezni*; Dolorem fovere, *amplificare, öregbiteni, nevelni*; Dolore aliquem liberare, *enyhíteni, megszabadítani*.

Nagyobb jelentőségű mindenestre azonban bősége szólás-módokban, közmondásokban s közmondásos allusiókban. Álljon reá is néhány példa:

Arrogans, *kérkedékeny, kevély, negédes, büszke, hegyke, felfuvalkodott, maga-hitt, nagyravágyó, nyalka, dölfős, fennhéjzós, púposkodó*. Phras. Arrogas tibi plus, quam licet: *többet állítasz magad felett, mint sem igaz*; prov. *mintha a tied volna a dió-*

*fáig; fölhágtál az uborkafára; felső polczra vágyol; hányod-
veted magadat.*

Deformis, rútt, termetű, éktelen, színtelen, ocsmány, undok, csunya, rendetlen, rusnya, szirtos (a német csak: ungestalt). Valde deformis es: éktelen, rútt ortzád vagon, színtelen, tsunya a te ábrázatot, mostohájul bántt véled a természet; prov. *szép vagy, mint a régi Markalf.*¹

Festino. Festinandum est (man muss eilen): sietséggel köll hozzá látni, nem köll mulatni, vagy sokat *darvadozni*,² nem tsak immel-ámmal köll hozzá nyulni. Prov. *A hol malatztot ígérnek, zsákod legyen hozzá, hogy el ne szalaszd.* Item: *mert nem mindenkor pap-sajtja.*

Bonus. Bonam diem sibi facere. Vulg. Jó napot szerezni magának, *fel-tenni az Orbán süvegét.*

Male. Male res nostræ habent. Ebül van dolgunk. Prov. *Szerencse, ha pórúll nem járunk: vel, ha porba nem esik a kontzunk.* Male vertit ea res. Roszsz vége lött a dolognak. Prov. *Farkában törtük a kést.*³

Fistuca, Le-verő kos, sulyok. Prov. *Meszsze veti a nyárfa sulykot*⁴ azaz: hazud jó darabot.

Lucrum. Ex ea re nihil lucri habeo. Semmi hasznomra nem váltt ez a dolog. Prov. *Nyertes voltam benne mint Bertók a csíkban.*

Flagellum. Flagellis hominem atrociter cædi jussit. Kegyetlenül megkorbácsoltatta, feltsapatta, megrongáltatta. Prov. *Redhuzatta bezzeg a deresre, vagy az ebek harmintzadjára.*⁵ A következő mondásait azonban aligha csupán a jó magyarosság mondatja a szerzővel, hanem talán szándékos czélzást is olvashatni belőlök:

Assentatio. Assentationibus et blanditiis se in Cæsaris consuetudinem immersit: *Hizelkedéssel furta be magát a Császár kedvébe.* Prov. *Csaptá a csikot a lentsével: csóválta a farkát a császár mellett.*⁶

¹ A mondás nincs meg a Nyelvt. Szótár-ban.

² A Nyelvt. Szótár csak ezt közli: *Darvadoz = obversor; vor Augen schweben* W. F. A fenn közlött hely szerint aligha nem más e ritka szó értelme.

³ A Nyelvt. Szótár nem közli se fark, se kés alatt.

⁴ A Nyelvt. Szótár nem közli.

⁵ Nyelvt. Szótár nem közli, pedig tanúsága szerint a *deres* szó Faludi előtt nem igen használatos.

Nyelvtört. Szótár nem közli.

Fiscus. Bona fisco addicta sunt seu confiscata, vulg. A fiskus, a király emberi, a kamara elfoglalta a jószágát, prov: *Lator ember a fiskus.**

Egyébként nem is nyelvi adataiban, bár ezek teszik fő értékét, rejlik a könyv érdekessége. Az irodalomtörténetnek a közművelődés állapotainak méltatásában nem volna szabad annyira mellőzni a tankönyveket, melyek nagy körökben alkalmaztattak, mint ezt általában teszi. A munkák, melyen az ifjuság nagy részének értelme érlelődik, legalább annyiban jelentősek, hogy az olvasó közönség átlagos műveltségére lehet rólok következtetni; s bizonyára sok esetben az írók gondolati körére, ízlésök irányára is világot vethetnek. Ki várná, hogy a mi könyvünknel maradjunk, például valami szótárféléről, hogy soraiból a szellem is kitünnék, melyben a szerzői s alkalmazói a kezökre bízott ifjuságot nevelni törekedtek. A Wagner-féle latin phraseologia e magyar kiadása ép e körülménynél fogva oly kedves jelenség. Fényes bizonyosságot tehet a mellett, hogy az időben is, mely ellen általában a nemzeti érzület sülyedésének vádját szokták emelni, a magyar iskola hazafias kötelességének teljesen megfelelt, még jezsuita collegiumokban is, a melyek pedig egy általános kötelező kozmopolitikus iskolarend jármát húzták. A magyar átdolgozó ugyanis nemcsak hogy egész kincses házát tárta fel a jó magyaros kifejezéseknek s szólásmódoknak, hanem alkalomadtán meg nem állhatta, hogy egy-egy phrasis fordításánál ki ne fejezze meggyőződését is és szive vágyait.

Teszi ezt, a mint várható, felekezeti, egyházi szempontból is. Például a deficio ige (elfogyok, fogyatkozom, elhajlok, megszünöm, tsökkenek, elpártolok, elállok valakitől, elhasonom) ezen összeköttetését «deficere a fide», így magyarázza: az igaz hittől elhasonlani, elszakadni az, Anyaszentegyház ellen pártot ütni, feltámadni, börzenkedni, *mint a délczeg, dagályos Luther*; — Apostata szó alatt e kifejezést defecit a sacri Ordinis instituto, így adja: elszökött a szerzettől, farba-rugta a barát-köntöst, *ki bujtt a csuklyából mint Luter Márton*. Azonban bár jó sok alkalma van szólani az eretnekségről, lapozgatásom közt legalább eddig nem akadtam oly helyre, mely

* Nyelvtört. Szótár nem közli.

határozott türelmetlenségre vallana, különösen magyar protestáns feleivel szemben.

Hanem tele van a könyv a jó magyar hazafi ömlengésével. Bonus szó alatt a «vir bonus est» szerinte; igen jó, emberséges egy ember, *igaz magyar-szívű*. Rus alatt, ruri libenter habito: örömetst lakom a mezőn, a falukon különös kastélokban *magyar módra*. «Milites præclari» (miles a.): annyi mint *vitész katonák a magyarok*; — s az eredetinek megjegyzése «Germani bellicosissimi» nála így hangzik magyarul: *vitész nép volt mindenkor a Magyarság*.

Különösen elismerő a régi jó erkölcs iránt. «Homo est apertissimus: *tettetés nélkül való, igaz szívű ember, mint a régi magyar*. Hospitalis: *gazdálkodó, örömetst befogadó, ingyen szállásadó, mint a régi magyarok*. És ha nincs megelégedve korával, különösen tanulmányok dolgában, mert «bonæ artes contemnuntur»: *megvetik most a szép tudományokat és csak a zsiros konyhára, eszem-izsomra viselnek gondot noha prov. jobb a bölcsesség a káposztás kontznál*, és (eruditus alatt), prov. *sok a tudákos, de kevés a tudós a föld hátán a mostani időben*; — tudja ő, mi módon lehetne e bajon gyökeresen segíteni. Azt sejteti legalább a fohásza, Decrevi, me Philosophiæ dare: *elvégeztem magamban, feltett szándékom az, hogy a világi bölcsességet avagy a természet vizsgáló-tudományt (vajha! valaha az Uri magyar nyelven) meg tanulljam*; — minden esetre nagy hazafias buzgalom jezsuita körben, a hol a törvényes latin szót csak szünet- és ünnepnap válthatta fel az anyanyelv, sőt akkor is kötelezővé tehetette a provincialis.

Jó szótárszerzőnk bizonyára tanítva is buzgón ápolta növendékeiben a honi és nemzeti emlékek tiszteletét, — hiszen még maga a szókönyv is tele van hasznos emlékeztető jegyzetekkel, a legrégebb időktől fogva le koráig. Lássuk csak néhányát, melyek mind úgy lapozgatás közben ötlöttek szemembe.

(Mars): Hadi Isten a Poétáknál, kit a *pogány magyarok* is imádtak. — (Asinus): *szamár, idegen szózat (szó); mert a szittyai Magyarok földén nem termett szamár* (aligha nem humoros megjegyzés, mert egyebütt nem igen törődik a szók származásával). — (Bellatrix): *Hadakozó asszony, mint a régi*

szittyai ám-aszszonyok (amazonok — elmés etymologia). — Pompejus imperium ampliavit): A római birodalmat Pompejus kiterjesztette, *valamint Attila a kunok birodalmát*. — (Deum summa religione colebat): *Istennek nagy buzgósággal szolgált Sz. István*. — (Cæsar rara erat erga omnes humanitate): Julius császárnak a kegyessége nevezetes, csudálatos volt, *valamint II. András királynak*. — (Princeps erat clementissimus): *igen kegyelmes Fejedelem vala Nagy Lajos*. — (Virtus multos etiam ignobiles evexit altius): A jó erkölcs, a nemes indulat, a vitézség vagy jámborság vagy tudomány sok nemtelen embert is nagy méltóságra fel-emelt, kivált *midőn annak nagyobb dtsze volt úgy mint Mátyás k. idejében*. (Urbem strenue defendit): *vitéz módon oltalmazta a várost a Zrínyi Miklós*. — (Miles egregius): *Feles, derék, nevezetes, dicséretes, próbált vitéz a G. Nádasdi*.

Azt hiszem, ennyi próba eléggé igazolja állításom, hogy a látszólag rideg szókönyv is lehet érdekes, tanulságos forrásmű. De kétségkívül a legfontosabb kérdés, melyet a könyv e szeretetreméltó, egyúttal naiv és okos eljárás módja kelt, az, hogy ki lehetett a szerzője? Annyi bizonyos, hogy *Faludi Ferencz* auspiciuma alatt jelent meg? ő állott a megjelenés évében már harmad éve a nagyszombati iskola nyomdájának az élén.* De talán szabad gyanítanunk, hogy a szótár gazdag nyelvkincsét az ő gyűjtésének köszöni, s az ő hazafias lelke szól hozzánk megjegyzéseiből. Néhány adat azt látszik bizonyítani. Egy nyelvi; — «aes» a phraseologia szerint: ércz, réz, pénz; sárga *bányászna*. Ez az utolsó ritka szó, a Nyelvt. Szótár szerint Faludi előtt épen csak szótárban (Calepinuséban) fordul elő; míg Faludi maga művében több helyütt használja. Két irodalmi; — Fortunæ ne nimium fidas fordításához szótárunk hozzá teszi: «*A szerencse kerekén okosan ülj*», Faludi ismeretes versére emlékeztetve, s tudvalevőleg nemcsak a szótár említi dicsőítve *Gróf Nádasdi* vitézségét, hanem Faludi egy költeménye is zengi (*Nádasdi dala*). Kétségkívül e hármasság még nem elég a biztos ítélethez, de feljogosít arra, hogy valamely ifjabb tudósunk, kinek a nyelvészet és irodalom a kenyeré, tovább utána járjon a

* Toldy, Magyar költők élete, I. 148. l.

nyomnak s derítse fel ez érdekes rejtvényt. Nagyon örülnék, ha csekély igényű soraim legalább erre felbuzdítanának valakit.

Dr. KÁRMÁN MÓR.

RÁDAY GEDEON.

(Első közlemény.)

Vannak írók, kiknek emlékét nem annyira az tartja fenn, milyen műveket alkottak, mint inkább az, mily hatást tettek másokra, kik nyomukba léptek. Irodalmunk történetének kivált újabb korában nem egy tekintélyes író nevezhetnék meg, a kinek műveit az idő lassankint elfeledteti az utókorral: míg általános hatása, mely a szellemi fejlődés hullámai közé vegyült, tartóssá válik. A magyar irodalomtörténet legnevezetesebb alakjai foglalnak helyet ez írók közt, a kiknek élén Bessenyei, Révai és Kazinczy állanak. Közéjük tartozik Ráday Gedeon is, a híres Ráday Pál fia, a kinek hatása épen Kazinczyban mintegy újra támad, megelevenül s fokozódik. Talán senki sem volt mélyebb hatással Kazinczy írói jellemének alakulására Ráday Gedeonnál, a kinek működésében, mely még nagy részt ismeretlen, gondolatvilágában, mely a magyarság értelmiségének fejlesztésére irányult, jobbara majd mind feltalálhatók azok a vonások, a melyek Kazinczy életét korszakalkotóvá tették.

Ráday Gedeon életének külső körülményeiről nem sokat tudunk: de az a kevés, a mennyit adatainkból felhozhatunk, tökéletesen elég, hogy magunk elé képzeljük a vallásos nevelésű fiút, a múlt emlékeivel foglalkozó férfit s a fölébredt irodalmi mozgalom tanácsadóját s útmutatóját.

„1713. 1. Octobris örvendeztetett meg a felséges Úr-Isten bennünket egy fiú-magzattal — írja Ráday Pál önéletrajzában,* — születettvén 8 óra tájban estve, a haljegy alatt; kit (mivel feltettük magunkban, hogy semmi válogatott nevet nem keresünk neki, hanem a mely a születés napjához köze-

* *Ráday Pál munkái.* Összegegyítette Négyesy László. Olcsó könyvtár. 1889. 181. 182. l.